

JAN SNOPKO

Białystok

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI KOMISJI WOJSKOWEJ TYMCZASOWEJ RADY STANU (STYCZEŃ – SIERPIEŃ 1917)

Wstęp

Tymczasowa Rada Stanu (TRS) formalnie istniała od 14 stycznia do 25 sierpnia 1917 r. Powołana została przez niemieckie i austro-węgierskie władze okupacyjne w Królestwie Polskim jako ciało o charakterze opiniotwórczym. Mimo ograniczonych kompetencji Rada prowadziła szeroko zakrojone prace państwowotwórcze, przygotowujące od strony kadrowej i organizacyjnej najważniejsze działy administracji państwowej¹. Komisja Wojskowa TRS miała być zawiązkiem przyszłego Ministerstwa Spraw Wojskowych. Wśród członków Rady, dzięki poparciu Austriaków, znalazł się też Józef Piłsudski, który został referentem Komisji Wojskowej. Faktycznie odgrywał on rolę eksperta do spraw wojskowych w Radzie, nikt z tego gremium nie kwestionował jego autorytetu na tym polu. Tym bardziej, że w prezydium Komisji – formalnie przewodniczącym był marszałek koronny Wacław Niemojowski – nie było „specjalistów” od spraw wojskowych. Piłsudski zadbał także o obsadzenie biur Komisji zaufanymi ludźmi. Wprowadził tam niemal całą Komendę Główną Polskiej Organizacji Wojskowej, w tym Tadeusza Kasprzyckiego, Jana Opielińskiego, Bogusława Miedzińskiego, Mariana Kościółkowskiego, Janusza Jędrzejewicza, Stanisława Hempla i Adama Skwarczyńskiego². Nawet maszynistki były peowiaczkami. Później zastępcą Piłsudskiego został ściągnięty z Krakowa Kazimierz Sosnkowski.

¹ O powstaniu TRS i jej pracach szerzej zob. W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.

² T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław 1984, s. 105; W. Suleja, op. cit., s. 220. Biura Komisji Wojskowej były też miejscem spotkań działaczy politycznych związanych z J. Piłsudskim.

Podstawowym problemem, który próbował wyjaśnić Piłsudski, były kompetencje wojskowe Tymczasowej Rady Stanu. Niestety, w tych sprawach miała ona bardzo niewiele do powiedzenia. Głównodowodzącym tworzonego wojska polskiego był generał-gubernator Hans von Beseler, a Rada miała jedynie głos doradczy w sprawach werbunkowych i propagandy wojennej. Dlatego też działalność Komisji Wojskowej TRS skupiała się głównie na pracach przygotowawczych i koncepcyjnych, które mogły być wykorzystane raczej w przyszłości. W pierwszym okresie (do lipca 1917 r.) wewnętrzna praca prowadzona była w kilku referatach: 1) prac przygotowawczych, 2) spraw bieżących i statystyczno-ewidencyjnych, 3) wychowania wojskowego, 4) słownictwa wojskowego, 5) przemysłu wojennego, 6) opieki nad rodzinami wojskowych polskich³. Podjęto pracę nad własnym sądownictwem wojskowym, przygotowano projekt ustawy o służbie wojskowej, opracowano statut werbunku ochotniczego, wdrożono organizację Komitetów Pomocniczych Wojska Polskiego.

Wiele miejsca w działalności Komisji zajmowały sprawy wychowania wojskowego. Zebrano obszerny materiał ewidencyjno-informacyjny o organizacjach młodzieżowych, które w programach działania miały wychowanie fizyczne i wojskowe. Analizowano statuty i regulaminy tych organizacji, przeprowadzono ewidencję ich kierowników i instruktorów. Zebrano dokładniejsze dane o Polskiej Organizacji Wojskowej, stowarzyszeniu „Piechur”, „Sokół” i innych. Materiały te, w połączeniu ze studiami nad wychowaniem fizyczno-wojskowym w krajach zachodnich i polskimi tradycjami w tym zakresie, miały posłużyć do wypracowania podstaw przysposobienia wojskowego młodzieży w niepodległej Polsce. Opracowano zasady organizacji „Związków wychowania wojskowego młodzieży” i program wychowania wojskowego w szkole oraz projekt reformy ruchu skautowego⁴.

W referacie statystyczno-ewidencyjnym przeprowadzono analizę demograficznych zasobów Królestwa Polskiego, niezbędną do opracowania planów poboru do armii i systemu jej uzupełniania. W wyniku tych prac ustalono, że liczba zdolnych do służby wojskowej mężczyzn wynosi nieco ponad milion (stan na styczeń 1917 r.). Pozwalało to na skompletowanie armii stałej liczącej 161 650 żołnierzy (56 pułków piechoty, 16 pułków kawalerii i 18 pułków arty-

3 Szkiełko działalności departamentów i stałych komisji Tymczasowej Rady Stanu do dnia 1 września 1917 r., Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Tymczasowa Rada Stanu (dalej: TRS), sygn. 16, k. 3, 9-11; por. W. Gierowski, *Królewsko-polska Komisja Wojskowa (1917-1918)*, [cz. 1], „Niepodległość” (wyd. II), 1933, t. 4, z. 1 (7), s. 132-134.

4 W. Suleja, op. cit., s. 129; por. B. Woszczyński, *Z działalności Komisji Wojskowej (1917-1918)*, [w:] *Z dziejów Legionów Polskich i POW*, red. P. Stawecki, Warszawa 1984, s. 141.

lerii)⁵. Przygotowano także szczegółowy projekt podziału terytorium kraju na obwody uzupełniające.

W połowie marca rozpoczął prace referat do spraw przemysłu wojennego, w co osobiście angażował się Piłsudski. Nawiązano współpracę ze Stowarzyszeniem Techników w Warszawie i przygotowano materiały, z których wynikało, że potencjał przemysłowy Królestwa pozwoli na zaopatrzenie w wielu dziedzinach (wyroby z cienkiej blachy, drewna, żelaza, bielizna i umundurowanie) nie tylko wojska polskiego, ale może być wykorzystany do zaopatrywania armii państw centralnych. Złożono nawet odpowiedni memoriał intendenturze armii niemieckiej, ale nie spotkał się on z przychylnym odzewem.

Od wiosny 1917 r. Komisja Wojskowa TRS zajmowała się też sprawami opieki nad rodzinami wojskowych polskich, chociaż jej kompetencje sprowadzały się w zasadzie do współdziałania i nadzoru nad instytucjami społecznymi działającymi na tym polu⁶. Sprawa była dość skomplikowana, gdyż wraz z przejściem Legionów na żołd niemiecki, także obowiązek wypłacania zasiłków rodzinom żołnierzy przejęły władze niemieckie. Wysokość zapomóg była jednak obniżana i nie zawsze trafiały one w terminie do zainteresowanych.

Prace podejmowane przez Komisję Wojskową nie przesłaniały Piłsudskiemu kwestii podstawowej, otóż sprawa tworzenia armii polskiej faktycznie nie posuwała się naprzód. Zarówno on sam, jak i cała Rada Stanu, byli praktycznie bezsilni. Brygadier tracił wiarę w sens dalszej współpracy z Niemcami. Decyzję o ostatecznym zerwaniu współpracy z państwami centralnymi Piłsudski podjął zapewne już w maju 1917 r.⁷ Widać już wtedy wyraźnie, że plany tworzenia armii polskiej są nie do zrealizowania; można było liczyć jedynie na polskojęzyczne oddziały Wehrmachtu. Tymczasowa Rada Stanu ciągle była „związkiem” rządu, stopniowo się kompromitowała i traciła na znaczeniu. Niemcy miały też w perspektywie coraz mniejsze szanse na wygranie wojny. Osłabienie Ententy, spowodowane rewolucją w Rosji i obaleniem caratu, zostało zrekomensowane przystąpieniem Stanów Zjednoczonych do wojny (6 kwietnia 1917). Prezydent Thomas W. Wilson w orędziu z 22 stycznia 1917 r. wypowiedział się za istnie-

5 Analiza Królestwa Polskiego pod względem materiału zdolnego do wojska, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu (dalej: KW TRS), sygn. I.160.1.53; Szkic działalności departamentów i stałych komisji Tymczasowej Rady Stanu do dnia 1 września 1917 r., AAN, TRS, sygn. 16, k. 6-7.

6 W. Suleja, op. cit., s. 130-131.

7 A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Warszawa 2001, s. 37.

niem „zjednoczonej, niepodległej i autonomicznej Polski”, co zostało oczywiście z satysfakcją przyjęte przez Polaków⁸.

Formalne zerwanie z państwami centralnymi nastąpiło 2 lipca 1917 r., kiedy Piłsudski złożył rezygnację z członkostwa w Tymczasowej Radzie Stanu⁹. Jego śladem poszli radcy związani z obozem niepodległościowym (Artur Śliwiński, Paweł Jankowski, Błażej Stolarski) i personel Komisji Wojskowej. Konieczna była więc reorganizacja wewnętrzna Komisji i nowa obsada personalna. Nowym kierownikiem, formalnie referentem wojskowym, został Ludwik Górski. Jego zastępcą był początkowo kpt. Marian Kukiel.

Nowa struktura wewnętrzna Komisji, zatwierdzona na posiedzeniu TRS w dniu 25 sierpnia, obejmowała:

- Sekretariat generalny;
- Wydział I – Studiów nad wojskowością polską;
- Wydział II – Propagandy i prasy;
- Wydział III – Opieki wojennej;
- Wydział IV – Przemysłu wojennego¹⁰.

Ponadto funkcjonowały też doraźnie powoływane komisje. Komisja prawno-wojskowa, pod kierunkiem mjra Artura Ganczarskiego, przygotowywała przekład na język polski niemieckiego wojskowego kodeksu karnego oraz opracowywała przepisy i regulaminy dla wojsk polskich. Inna z komisji pracowała nad statutem i programem Szkoły Rycerskiej im. Tadeusza Kościuszki. Z wymienionych wcześniej wydziałów najwięcej pracy miał ten zajmujący się opieką nad rodzinami żołnierzy oraz inwalidami i zwolnionymi z wojska. Komisję Wojskową przejęła później Rada Regencyjna, której uroczysta intromisja odbyła się 27 października 1917 r.

Publikowany dokument to szczegółowe sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowej TRS za okres od stycznia do końca sierpnia 1917 r. Zawiera ono bardzo interesujący materiał o kierunkach prac wewnętrznych Komisji, zwłaszcza w okresie do lipca 1917 r., kiedy faktycznym jej kierownikiem pozostawał Józef Piłsudski. Kwestie te były dotąd tylko marginalnie podnoszone w literaturze przedmiotu.

8 Orędzie Wilsona do senatu, publ. [w:] *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska i T. Jędruszczyk, Warszawa 1984, s. 324–325.

9 W. Suleja, *Próba budowy zrębów polskiej państwowości w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Wrocław 1981, s. 232–237.

10 Por. W. Gierowski, op. cit., s. 139–140; Z. J. Winnicki, *Zagadnienia polityczno-wojskowe w działalności Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 1917–1918*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 3, t. 33, s. 80.

Dokument przygotowano do druku zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w. Zmodernizowano w niezbędnym zakresie pisownię, rozwinięto skróty, inicjały imion, ujednolicono zapis dat. Maszynopis tekstu przechowywany jest w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Tymczasowa Rada Stanu, sygn. 16, k. 1-19.

* *
*

Szkic działalności departamentów i stałych komisji Tymczasowej Rady Stanu do dnia 1 września 1917 r.

I. KOMISJA WOJSKOWA

W odezwie z dnia 15 I [1917] mówiła Tymczasowa Rada Stanu o „radosnej i pilnej konieczności stworzenia licznej, bitnej i karnej armii polskiej”¹¹. Wojsko miało być tworzone na podstawie ochotniczego werbunku; toteż jednym z praktycznych zadań Rady Stanu i jej Komisji Wojskowej musiało się stać stworzenie odpowiednich warunków, w których ruch ochotniczy mógłby się szeroko rozwinąć. Ogólne polityczne warunki, nieustalenie kompetencji Komisji, skierowały prace jej w kierunku przygotowawczych, wstępnych prac, niezbędnych dla przyszłego Departamentu Wojny, oraz załatwienia różnych spraw bieżących. Komisja ukonstytuowała się w następującym składzie: Marszałek Koronny [Wacław Niemojowski], jako przewodniczący z urzędu, pan [Stanisław] Dzierzbicki zastępca przewodniczącego, [Ludwik] Górski sekretarz, Brygadier [Józef] Piłsudski – Referent, oraz członkowie, początkowo panowie [Michał] Łempicki, książe [Franciszek] Radziwiłł, hrabia [Stanisław] Rostworowski, a od marca prócz nich panowie [Stefan] Dziewulski, [Paweł] Jankowski, [Andrzej] Maj, [Józef] Kozłowski, [Błażej] Stolarski, zastępcą referenta w Komisji był pułkownik [Kazimierz] Sosnkowski; ^apoza tym^a w Komisji pracowało: 1 szef sekcji (propagandy), 2 referentów, ^a4 pomocników referentów, 4 urzędników kancelaryjnych^a i 4 maszynistki.

W dniu 2 lipca [1917] definitywnie zgłosił swą dymisję z Tymczasowej Rady Stanu i z kierownictwa Komisji Brygadier [Józef] Piłsudski, na miejsce jego, na

11 Odezwa TRS do narodu polskiego, proklamująca jej powstanie i program działania, z 15 I 1917 r., publ. [w:] *Powstanie II Rzeczypospolitej...*, s. 318-320.

^{a-a} Dopisane ręcznie w tekście maszynopisu.

razie zastępczo, definitywnie zaś w dniu 2 VIII [1917] kierownictwo Komisji objął członek Tymczasowej Rady Stanu pan L[udwik] Górski¹². Jednocześnie z ustąpieniem Brygadiera Piłsudskiego cały skład urzędniczy Komisji Wojskowej podał się do dymisji.

Wobec tego zastępcą referenta Komisji Wojskowej został mianowany kapitan [Marian] Kukiel¹³, do komisji weszło w charakterze referentów i sekretarzy 6 oficerów legionowych, 4 sierżantów, 1 szeregowiec jako ordynans, 3 maszynistki i 1 urzędniczka kancelaryjna.

Z zasadniczych spraw, którymi Komisja Wojskowa zajmowała się, należały:

1) określenie prawno-państwowego stanowiska Legionów; odnośne starania co do przekazania Legionów jako kadr Wojska Polskiego, rozpoczęto natychmiast po utworzeniu Komisji Wojskowej, znalazły one swój wyraz w wysłanej do cesarza Niemiec i cesarza Austro-Węgier depesz w początkach marca i uwieńczono zostały pomyślnym skutkiem w dniu 13 kwietnia;

2) sprawa tworzenia i organizacji przyszłej armii polskiej, werbunku oraz określenia kompetencji Tymczasowej Rady Stanu w tych sprawach; odnośny projekt¹⁴ został złożony państwowemu centralnemu w dn. 10 II [1917], odpowiedź na memoriał, nie uwzględniającą najważniejszych postulatów Tymczasowej Rady Stanu, otrzymano w dniu 21 IV [1917].

Z innych spraw konkretnych wymienić należy:

1) sprawę odezwy werbunkowej, której pierwszy projekt został opracowany już 10 II [1917],

2) sprawę Polskiej Organizacji Wojskowej,

3) sprawę wojskowych jeńców – Polaków¹⁵,

4) sprawę opieki nad inwalidami – legionistami,

5) sprawę opieki nad żołnierzami polskimi,

12 Ludwik Górski (1863–1931) – polityk i działacz społeczny. Członek Rady Głównej Opiekuńczej i Tymczasowej Rady Stanu, po ustąpieniu J. Piłsudskiego z TRS objął kierownictwo Komisji Wojskowej.

13 Marian Kukiel (1885–1973) – historyk wojskowości, działacz niepodległościowy, współzałożyciel Związku Walki Czynnej, oficer Legionów Polskich, później minister spraw wojskowych w rządzie RP na emigracji, dyrektor Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie.

14 Memoriał TRS do rządów państw centralnych, Archiwum Państwowe w Krakowie, Naczelny Komitet Narodowy, sygn. 454, k. 56 i nast.

15 O próbach wykorzystania przez TRS jeńców polskiego pochodzenia szerzej: J. Snopko, *Jeńcy Polacy a Tymczasowa Rada Stanu i Rada Regencyjna (1916–1918)*, [w:] *Polska w Europie i świecie w XX stuleciu*, red. H. Parafianowicz, Białystok 2001, s. 80-86.

6) sprawę poddaństwa Państwa Polskiego dla legionistów poddanych austriackich,

7) sprawę sądownictwa wojskowego,

8) zaprzysiężenie Wojska Polskiego,

9) sprawę przemysłu wojennego i wiele innych spraw bieżących.

W działalności wewnętrznej Komisji należy rozróżnić 2 okresy:

1) od połowy stycznia do 2 VII [1917], to jest do dymisji Brygadiera [Józefa] Piłsudskiego, i

2) okres reorganizacji, po objęciu Komisji przez pana [Ludwika] Górskiego, rozpoczynający się od końca lipca.

Okres pierwszy

Najwyższy czas rozkwitu prac wewnętrznych Komisji przypada na marzec i kwiecień, czerwiec uważać należy za okres upadku. Biura Komisji powstały w końcu lutego i dzieliły się na 6 głównych działów:

1) prac przygotowawczych,

2) spraw bieżących,

3) statystyczno-ewidencyjnych,

4) wychowania wojskowego,

5) spraw słownictwa wojskowego, i

6) biblioteki.

I. Referat Spraw Przygotowawczych obejmował prace projektodawcze [z] zakresu spraw organizacyjnych, statutów i ustaw wojskowych. Konkretnie podjęte były:

1) Prace nad sądownictwem wojskowym. W tym celu utworzona została z zaproszonych rzeczoznawców Komisja, która zajęła się opracowaniem szeregu ustaw. Opracowano całkowicie „Organizację Sądów Wojskowych”, z Kodeksu Karnego część ogólną (80 artykułów), z procedury karnej również część ogólną i dział o śledztwie pierwiastkowym.

2) Przy współudziale oficerów legionowych opracowano zasadniczy statut organiczny o służbie wojskowej (ustawa wojskowa). Ustawa ta oparta została na ustawach niemieckiej i rosyjskiej.

3) Na podstawie uchwał Tymczasowej Rady Stanu opracowano statut organizacyjny werbunku ochotniczego.

4) Wypracowano normy organizacyjne Komitetów Pomocniczych Wojska Polskiego, ułożono statut i regulamin oraz określono specjalny współudział przy werbunku organizacji popierających wojskowość polską.

5) Opracowano projekt statutu Wydziału Propagandy i Wychowania wojskowego. „Sprawy te zajmują bardzo poważne miejsce we wszystkich państwach, ponieważ jednak^a w tej chwili nie ma mowy o pomocy państwa ^apolskiego w tej dziedzinie^a, ogólne zaś warunki polityczne i wewnętrzne nie sprzyjają rozwojowi tego ruchu, toteż praca w tym kierunku ograniczyła się do pracy przygotowawczej. Praca prowadzona była przy honorowej współpracy jednego z instruktorów Harcerstwa Polskiego i innych rzeczoznawców, a obejmowała ona przede wszystkim ewidencję i badania nad ruchem w kraju. W tej mierze zebrano dużo danych ilustrujących rozwój ruchu¹⁶ u nas.

Zebrano więc dane o towarzystwach polskich, żydowskich i niemieckich. Głównym skupieniem tych prac jest Związek Harcerstwa Polskiego, liczący około 15 000 młodzieży szkolnej i pewną ilość drużyn tzw. dzikich. Na terenie ludowym rozwija się „Junactwo”, ruch pokrewny, ilościowo i organizacyjnie jednak słabszy od harcerstwa. Przy towarzystwach sportowych, jak „Piechur” i inne, oraz przy Polskiej Organizacji Wojskowej istnieją specjalne komplety młodzieży szkolnej ćwiczące się w kierunku wojskowym. Zebrano i zestawiono statuty i regulaminy organizacyjne w liczbie 31 różnych odnośnych stowarzyszeń, oraz przeprowadzono ewidencję osób zajmujących się kierownictwem, pomocą, opieką nad ruchem oraz zbierano dane o kierownikach i instruktorach. Dalej zebrano dane o Polskiej Organizacji Wojskowej¹⁷, „Piechurze”¹⁸, o Towarzystwach „Sokoła”¹⁹ i innych; ogółem zebrano dane o 15-tu towarzystwach wojskowo-sportowych, wychowania fizycznego, nie wliczając w to organizacji Polskiej Organizacji Wojskowej. Towarzystwa te liczą 56 000 członków.

Poza pracą ewidencyjną zebrano dane bibliograficzne niemieckie, francuskie i polskie; przetłumaczono 9 prac odnośnych niemieckich i 10 francuskich; zestawiono obraz ruchu wojskowego-wychowawczego w Niemczech i Francji. Na mocy tych danych, przestudiowania źródeł i zebranego doświadczenia różnych stowarzyszeń w Polsce, przystąpiono do opracowania:

- a) zasad organizacji „Związków wychowania wojskowego młodzieży”,
- b) programu wojskowego wychowania młodzieży przez szkołę,

^{a-a} Dopisane ręcznie w tekście maszynopisu.

¹⁶ Chodzi o ruch wychowania fizycznego i wojskowego.

¹⁷ Autorem monografii o POW jest T. Nałęcz, op. cit.

¹⁸ Towarzystwa o charakterze sportowo-turystycznym, powstawały od roku 1906 w Królestwie Polskim, po zawieszeniu działalności „Sokoła”.

¹⁹ Szerzej o tej organizacji: *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy i Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001; J. Snopko, *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokol” w Galicji 1867–1914*, Białystok 1997.

- c) zasad reform w wychowaniu skautowym,
- d) wytycznych technicznego wykształcenia młodzieży w związkach młodzieży,
- e) zasad i programu prac dla chłopców w wieku do lat 15-tu.

Wreszcie opracowano podstawy dla uporządkowania obecnych prac, z inicjatywy prywatnej powstałych, i stopniowego ich objęcia kontrolą i opieką państwową. W tym względzie opracowano zasady regulujące sprawę wychowania fizycznego w normalnych warunkach życia państwowego.

W celu spopularyzowania sprawy wychowania fizyczno-wojskowego podjęto przygotowanie odpowiedniej akcji prasowo-wydawniczej; wobec podniesienia przez inicjatywę prywatną sprawy założenia szkoły kadeckiej, przygotowano program takiej szkoły.

6) Opracowano projekt Archiwum wojennego.

7) Opracowano ustawę organizacyjną Departamentu Wojny Tymczasowej Rady Stanu.

8) Opracowano wreszcie statuty organizacji propagandy, a więc Statut Popierania Wojskowości Polskiej, projekt organizacji Centralnego Towarzystwa dla Propagandy, statut Przyjaciół Armii Narodowej, plan organizacji pracy propagandystycznej.

II. W referacie spraw bieżących i statystyczno-ewidencyjnych, poza przygotowaniem wniosków i opracowywaniem spraw bieżących, specjalnie opracowano:

1) Organizację werbunku ochotniczego, wraz z zarysem organizacji i przepisami dla aparatu werbunkowego, w myśl uchwał Tymczasowej Rady Stanu. Praca ta była oparta na zapoznaniu się z organizacją werbunku ochotniczego w ogóle, przeanalizowaniu potrzeb armii polskiej i obecnych warunków w Polsce.

2) Na zasadzie materiałów otrzymanych od kierownictwa Polskiej Organizacji Wojskowej zapoznano się z całością organizacji, jej liczebnością i rozgałęzieniem, jakością materiału zdolnego do wojska, ze względu na wykształcenie i wykształcenie, wreszcie opracowano projekt zmobilizowania Polskiej Organizacji Wojskowej.

3) Wypracowano w myśl uchwał Tymczasowej Rady Stanu normy organizacyjne Komitetu Popierania Wojskowości Polskiej, Statut i Regulamin, dążąc do przeorganizowania Pomocniczych Komitetów Wojskowych na Komitety Popierania Wojskowości Polskiej; akcja ta szeroko ujęta i rozwijająca się, była jednak zatamowana wskutek nieutworzenia Centrali oraz przez represalie²⁰ władz okupacyjnych i przez ogólny stan spraw wojskowych.

²⁰ Chodzi o przeszkody i represje ze strony władz okupacyjnych.

4) Prowadzono ewidencję Kół i Organizacji Komitetów Popierania Wojsko-
wości Polskiej.

5) Przeprowadzono analizę Królestwa pod względem materiału ludzkiego
zdolnego do wojska (pobór), opracowano projekty obwodów i okręgów komple-
tujących. Praca ta zakrojona na wielką skalę musiała się zacieśnić do paru tylko
tematów, do których dostęp był umożliwiony przez dzisiejsze warunki zewnętrzne
oraz środki rozporządzalne, a więc:

Wypośredkowano na mocy danych co do ilości ludności w Królestwie, ilości
mężczyzn wziętych do wojska rosyjskiego, zabranych do robót w Niemczech –
ilość mężczyzn zdolnych do służby wojskowej. Obliczenia sumaryczne wykazały,
że ludzi zdolnych do służby wojskowej na styczeń 1917 r. było milion²¹.

Ustalono stosunki procentowe wedle zawodów, wyznania i klas.

Na zasadzie norm austriackiej i niemieckiej ułożono projekt obwodów kom-
pletujących dla pułków Wojska Polskiego, przy 16-tu pułkach piechoty i 4-ch
korpusach armii.

Za liczbę ludności dostateczną dla dania kontyngentu i rezerw dla pułku
piechoty przyjęto 300 000 mieszkańców, dla pułku artylerii i kawalerii 600 000 do
1 000 000 [mieszkańców].

Pod względem układu i budowy armii uważano, że Polska jest zbliżona do
Szwecji, a wobec tego, że Królestwo posiada ludności 2 razy więcej niż Szwecja,
obliczono stan czynny armii polskiej na 161 650 ludzi (w tym oficerów 4 544,
innych szarż oficerskich 1 618, podoficerów 4 482, żołnierzy kadrowych 40 306,
żołnierzy kontyngensowych²² rocznie 110 700 oraz 19 606 koni). Podział faktycz-
ny armii polskiej przedstawiałby się jak następuje: 6 korpusów = 12 dywizji =
24 brygady, co stanowi 56 pułków piechoty (162 bataliony), 16 pułków kawalerii
(100 szwadronów), 18 pułków artylerii (72 baterie). Liczba dział różnych konstruk-
cji wynosiłaby przypuszczalnie około 1 100, oprócz karabinów maszynowych.

III. Przy głównym referacie spraw ogólnych istniał oddzielny referat dla
spraw słownictwa wojskowego. Praca nad słownictwem została rozpoczęta

---

21 Badania potencjału ludnościowego Królestwa prowadził wcześniej Departament Wojskowy Naczel-
nego Komitetu Narodowego. W memoriale z grudnia 1915 r. wskazywano na liczbę 1 020 000 do
1 040 000 mężczyzn w Królestwie, zdolnych do służby wojskowej, zob. T. Wawrzyński, *Plany utwo-
rzenia armii w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] *Wojsko Polskie 1914–1922*, red.
B. Polak, Koszalin 1986, s. 226; Podobne analizy prowadził też Stefan Dąbrowski, który doszedł
do wniosku, że wyczerpanie rezerw wojskowych Niemiec i Austro-Węgier nastąpi jesienią 1916 r.,
co zmusi państwa centralne do wojskowego wykorzystania ludności Królestwa, por. S. Dąbrowski,
Walka o rekrutę polskiego pod okupacją, Warszawa 1922, passim.

22 Chodzi o poborowych.

w sierpniu 1915 r. przez Komendę Naczelną Polskiej Organizacji Wojskowej i cały materiał został przekazany Komisji Wojskowej, która w dniu 28 II [1917] powołała specjalną komisję słownikową²³. W swej pracy komisja korzystała z pomocy członków Polskiej Organizacji Wojskowej oraz szeregu osób fachowych, jak panów: dyrektora Bronisława Gembarzewskiego, inżyniera Feliksa Kucharzewskiego, mecenasa Leona Papińskiego, prof. dr. Leona Kryńskiego, prof. dr. Stanisława Szobera, prof. dr. Ignacego T. Baranowskiego, dr. Mariana Kukiela, por. inż. Jędrzeja Moraczewskiego, pana Jerzego Gostyńskiego.

IV. Przy Komisji Wojskowej utworzono bibliotekę fachową. ^bStan biblioteki na dzień 1 VII [1917] wynosił 1 812 tomów i 200 map wojskowych terenu polskiego (w tym 285 w języku polskim, 873 w niemieckim, 570 w rosyjskim, 60 we francuskim, 24 w innych); z tego nabyto 766 tomów, 96 otrzymano w darze, 950 tomów i 200 map wojskowych terenu polskiego stanowi depozyt. Nabyto książek za 1 600 marek. Do biblioteki nadchodzi 28 pism fachowych (z nich 24 w języku niemieckim).

V. Jako oddzielny referat istniał też referat do spraw przemysłu wojennego. Referat prace swe rozpoczął w dn. 10 III [1917] i przede wszystkim zajął się zbadaniem możliwości uruchomienia przemysłu wojennego w danej chwili. Na mocy materiału dostarczonego głównie przez Wydział Techniki Wojennej przy Stowarzyszeniu Techników w Warszawie²⁴, został przedstawiony Wydziałowi Wykonawczemu w dniu 16 III [1917] referat, w którym wykazano znaczenie uruchomienia przemysłu wojennego z punktu widzenia przemysłowo-ekonomicznego i wewnątrzpolitycznego. Na mocy zebranych wiadomości referent wyraził opinię, że pobudzony do życia przemysł Królestwa Polskiego wystarczy nie tylko na zaopatrzenie w wielu dziedzinach tworzącej się armii polskiej, lecz może również jako najbliższy do wschodniego frontu, z korzyścią zaspokajać wiele potrzeb armii państw centralnych. Z gałęzi przemysłu nadających się przede wszystkim do uruchomienia, ze względu na możliwość nabycia materiału w kraju, w pierwszej linii zostały wymienione:

1) Wszystkie wyroby z cienkiej blachy, jak np. manierki, menażki, kubki, wiadra metalowe, bańki do nafty, kubelki, miski, naczynia kuchenne, puszki, oliwiarki, latarki, lampy, sprzączki, haftki, guziki wszelkiego rodzaju, odznaki, łopaty, łopatkki saperskie, klamry, wrzątники itd.

23 Skład komisji słownikowej podaje w aneksie W. Suleja, *Tymczasowa Rada...*, s. 220.

^{b-b} Tekst dołączony na osobnych dwóch kartkach do wstawienia w tym miejscu.

24 Stowarzyszenie Techników w Warszawie – organizacja założona w 1898 r., działała do 1939 r. Organizowała odczyty, kursy, wykłady, Nadzwyczajny Zjazd Techników Polskich (1917), wspierała rozwój polskiej literatury i szkolnictwa technicznego.

2) Wszystkie wyroby z drzewa i żelaza, jak np. wozy, części rezerwowe do wózków, jak koła, orczyki, dyszle, wózki na amunicję, skrzynie, taczki, baraki składane, drzwi i okna do okopów, łopaty drewniane itd.

3) Bielizna i umundurowanie.

Materiały potrzebne do tych wyrobów mogą być nabyte w kraju, należy tylko, by władze okupacyjne zwolniły je od sekwestru.

Na mocy zgłoszeń przemysłowców i fabrykantów okazało się, że w samej Warszawie można by w tych działach produkcji zatrudnić około 6 000 robotników. W celu zbadania dokładnej możliwości wprowadzenia w życie powyższych postanowień podjęto roboty przygotowawcze, polegające na:

- a) zebraniu wzorów przedmiotów wykwapowania armii polskiej,
- b) na przeprowadzeniu ewidencji przemysłu krajowego w celu określenia jego dokładnej produkcyjności w dziedzinie zaopatrywania armii.

Dla dokonania tych prac postanowiono utworzyć specjalny Wydział Techniczno-Przemysłowy przy Komisji Wojskowej i opracowano odpowiedni regulamin. Praca Wydziału była zakreślona szeroko i obliczona na 16 osób. Bieg wypadków uniemożliwił zrealizowanie tej organizacji. Prócz tej pracy wewnętrzno-organizacyjnej nawiązano w sprawie uruchomienia przemysłu wojennego stosunki z Komendą Legionów, Polnische Wehrmacht²⁵ i intendenturą niemiecką^b.

Głównemu intendentowi armii niemieckiej Eksc. von Wunderlichowi złożono odpowiedni memoriał. Rezultat pertraktacji okazał się jednak praktycznie ujemny.

Stanowisko intendenty niemieckiej daje się streścić w następujących głównych punktach:

- 1) zamówienia dla armii polskiej wydawać będzie intendentura niemiecka, gdyż rząd niemiecki będzie płacił za nie;
- 2) zamówienia będą dawane polskim producentom, o ile ich ceny nie będą wyższe od ofert niemieckich;
- 3) dostarczenie materiału surowego z Niemiec jest wykluczone, w Polsce zaś będą one zwolnione z sekwestru, o ile będzie wskazane, gdzie się znajdują;
- 4) nagłej potrzeby ekwipunku żołnierzy polskich nie ma, gdyż intendentura niemiecka ma duży zapas ekwipunku.

²⁵ Nazwa polskich oddziałów wojskowych, które miały być tworzone po akcie 5 listopada 1916 r., pod dowództwem niemieckim.

^{b-b} Tekst dołączony na osobnych dwóch kartkach do wstawienia w tym miejscu.

Uczynione przez Komisję Wojskową zestawienie ofert wykazało, że ceny firm krajowych w wyrobach z drzewa i żelaza są podobne do cen niemieckich, co się zaś tyczy bielizny, to wskutek braku materiału surowego i zasekwestrowania go – wyższe. Starania co do sprowadzenia materiału surowego z Niemiec i zwolnienia zasekwestrowanego materiału w kraju okazały się bezskuteczne.

Chcąc postawić pracę w kierunku uruchomienia przemysłu na potrzeby armii na gruncie realnej współpracy Komisja Wojskowa w dniu 30 IV [1917] wystąpiła do intendentury niemieckiej z propozycją utworzenia specjalnej komisji w składzie przedstawicieli intendentury niemieckiej, Polnische Wehrmacht i Komisji Wojskowej, celem zbadania, wyrób których przedmiotów mógłby być powierzony, i na jakich warunkach, producentom krajowym. Po sześciu tygodniach zaledwie (8 VI [1917]) otrzymano odpowiedź odmowną.

Sprawa planowego uruchomienia przemysłu wojennego w okupacji niemieckiej spotkała się z negacją niemieckich czynników miarodajnych.

Lepiej przedstawiają się te sprawy w okupacji austriackiej. W połowie kwietnia został złożony Komisji Wojskowej przez inżyniera Feliksa Bańkowskiego, występującego w imieniu organizatorów, projekt ustawy „Polskiej Wojskowej Centrali Przemysłowej” w Lublinie. Komisja Wojskowa uznała za celowe stworzenie tej centrali. Sprawa jednak, wskutek tarć wewnętrznych, nie przysłała do skutku i w rezultacie okazała się zbędną wobec utworzenia przy Generalnym Gubernatorstwie Lubelskim Technicznego Komitetu Wojskowego, w skład którego weszło 7 przedstawicieli różnych sekcji zarządu generałgubernatorstwa oraz 8 przedstawicieli odnośnych grup społeczeństwa polskiego.

Komitet ten postawił sobie za cel organizację i kierownictwo produkcji ręko-dzielniczej i przemysłowej dla potrzeb wojennych. W porozumieniu z delegatem Komisji Wojskowej opracowano ankietę co do przemysłu wojennego i postanowiono ją rozesłać w 15 000 egzemplarzy.

Z Wiednia uzyskano zapewnienie urzędów miarodajnych chętnego poparcia uruchomienia przemysłu, tak przez ułatwienia w dostarczaniu materiałów, jak i przez udzielanie zamówień.

Jak z powyżej przytoczonego widać, prace podjęte w obu okupacjach miały charakter przygotowawczy i choć nie dały one na razie skutków praktycznych, winny być kontynuowane^{c-c}, a materiał przygotowawczy zbierany i usystematyzowany dla użytku przyszłego Ministerium Wojny.

VI. W Komisji Wojskowej istniał dalej referat opieki nad rodzinami wojskowych polskich. Referat opieki przy Komisji Wojskowej powstał w najkrytycz-

---

^{c-c} Wykreślono słowa: „i komentowane w Wydziale Techniczno-Przemysłowym”.

niejszym dla Legionów momencie. Był to okres dosadnie scharakteryzowany słowami pułkownika [Bolesława] Roji: „rząd austriacki już legionistom bieliznę, buty, spodnie przestał dawać, rząd niemiecki jeszcze nie daje, a rząd polski nie ma z czego dać”^{d-d}.

Do wszystkich bied materialnych żołnierzy dołączyły się jeszcze niepokój i troska o los rodzin, gdyż rządowa austriacka opieka nad rodzinami legionistów była w wysokim stopniu niewystarczająca.

Wysokość takiej zapomogi pobieranej przez rodziny legionistów nie przewyższała nigdy 40 marek miesięcznie, przy czym tylko niewielka ilość rodzin pobierała takowe.

Gdy Legiony przeszły na żołd niemiecki, władze niemieckie uznały, że nawet takiej zapomogi, jaką otrzymywały rodziny od Austriaków, wypłacać nie będą i zmniejszyły ją o połowę. Wobec tego liczba rodzin cierpiących nędzę jeszcze się powiększyła, czemu instytucje społeczne zaradzić nie mogły z powodu braku odpowiednich funduszy. Co się zaś tyczy Departamentu Opieki Naczelnego Komitetu Narodowego, rozwijającego owocną działalność w Galicji, a mającego swe ekspozytury w Warszawie, Piotrkowie i Lublinie, to rodzinom Królewaków prawie żadnej pomocy nie dawał, ograniczając swą działalność jedynie do przedstawicielstwa. Na ten opłakany stan żołnierza polskiego i jego rodziny zareagowało społeczeństwo, które też jęło tworzyć towarzystwa mające na celu opiekę.

Od chwili, gdy przy Tymczasowej Radzie Stanu powstała Komisja Wojskowa, zaczęły napływać w znacznej ilości podania od żołnierzy i rodzin z prośbą, by ulżyć ich ciężkiej doli. Do rozpatrzenia tych spraw został w połowie marca utworzony przy Komisji Wojskowej referat spraw opieki. Nadzieje jednak społeczeństwa zostały rozwiane wobec tego, iż kompetencje Komisji Wojskowej w sprawach opieki ograniczone zostały do kontroli nad społecznymi instytucjami opieki, współdziałania z nimi oraz pośredniczenia pomiędzy nimi a Tymczasową Radą Stanu i okupantami itp.; wszelkie zaś sprawy dotyczące świadczeń państwowych zostały wydzielone, co wyklucza bezpośrednio niesienie pomocy żołnierzom oraz ich rodzinom. Wobec takiego stanu rzeczy referat opieki musiał się ograniczyć do prac przygotowawczych, które należało jak najszybciej skutecznić, aby opanować chaos w sprawach opieki.

Prace przygotowawcze zostały rozpoczęte przez rozesłanie do istniejących towarzystw opieki kwestionariusza, mającego na celu zebranie faktycznych danych co do istnienia, działalności i składu osobistego [osobowego] towarzystw opieki.

^{d-d} Wykreślono akapit: „Wobec takiego stanu rzeczy w Legionach szerzyła się nędza i przygnębienie. Pobierając żołd austriacki, przy niemieckim wkwie żołnierze cierpieli głód, gdyż”.

Sprawozdania, które zostały nadesłane, wykazują 164 miejscowości objęte pracami towarzystw opieki z ogólną liczbą przeszło 5 000 członków.

Zasadniczym brakiem jest to, że praca opieki nie jest skoordynowana, czego jaskrawym przykładem może służyć fakt, że w jednym mieście (Włocławek) są trzy towarzystwa, prowadzące jedną i tę samą robotę pod trzema firmami. Wobec tego stało się konieczne skoordynowanie i ujednostajnienie tej pracy, rozszerzenie jej i rozciągnięcie nad nią kontroli państwowej. W myśl powyższego został opracowany memoriał uzasadniający potrzebę stworzenia specjalnego dla tych spraw organu przy Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. Jednocześnie z memoriałem został opracowany projekt statutu tegoż organu, mającego nazwę Wydziału Opieki przy Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. Statut ten został przez Komisję Wojskową zaakceptowany i podany do zatwierdzenia plenum Rady Stanu.

Po zatwierdzeniu [statutu] w dniu 5 V [1917] można było przystąpić do budowy Wydziału Opieki. Prace nad tą budową zostały rozpoczęte przez organizowanie rady Wydziału z przedstawicieli istniejących towarzystw opieki, na zasadach obowiązujących także rady przy innych departamentach Tymczasowej Rady Stanu. Rada ta ma być dla instytucji w niej reprezentowanych organem prawodawczym, spełniającym m.in. funkcję podziału prac i funduszków, przeznaczonych przez Tymczasową Radę Stanu na cele opieki.

Co się tyczy skoordynowania opieki nad żołnierzami i ich rodzinami, stało się już w chwili tworzenia rady konieczne wytworzenie jednego towarzystwa o powyżej wymienionym charakterze, obejmującego cały kraj, o wzorowym statucie i popieranego przez rząd, a jak w chwili obecnej przez Tymczasową Radę Stanu. Po szczegółowym rozpatrzeniu statutów wszystkich towarzystw opieki, istniejących lub mających powstać, przyszła Komisja Wojskowa do przekonania, że za takie towarzystwo należy uznać nowo powstające Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza Polskiego, statut którego i konstrukcja zostały opracowane na podstawie statutów Kół Pomocy dla Legionistów i ich Rodzin i Lig Kobiet Pogotowia Wojennego, nazwa zaś najlepiej odpowiadała [potrzebom] chwili.

Przystępując do obrad z przedstawicielami towarzystw opieki Komisja Wojskowa zmuszona była do wyłączenia [z nich] spraw Czerwonego Krzyża i opieki nad inwalidami. Co się tyczy Czerwonego Krzyża, to jednocześnie z opracowaniem projektu statutu takiego towarzystwa, wpłynęło podanie podpisane przez szereg znanych osób w Warszawie o zatwierdzenie organizowanego przez nich stowarzyszenia Polski Czerwony Krzyż. Realizacja tego podania nie mogła mieć jednak miejsca, gdyż nie dało się ustalić z okupantami, od kogo Polski Czerwony Krzyż ma być zależny. Okupanci projektowali, by był on

filią niemieckiego Czerwonego Krzyża, a więc w zupełności zależny od władz tamtego.

Na pierwszym posiedzeniu z przedstawicielami warszawskich społecznych instytucji opieki zostały wysunięte przez Komisję Wojskową następujące wnioski:

- 1) Uznać statut nowo powstającego Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego za wzorowy, nazwę zaś jego za najodpowiedniejszą w chwili obecnej.
- 2) Uznać stwarzającą się radę przy Wydziale Opieki za organ prawodawczy dla instytucji w niej reprezentowanych.
- 3) Towarzystwa mające jako jeden z wielu podziałów [działów pracy] opiekę nad żołnierzami i ich rodzinami, mają przekazać takową Towarzystwu Przyjaciół Żołnierza Polskiego.
- 4) Koła Pomocy dla Legionistów i ich Rodzin mają się przekształcać w Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego.
- 5) Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, jako organizacje mające odrębny charakter od innych instytucji społecznych, pozostając jako jednostki prawne pod swą dawną firmą, mają rozszerzyć działalność swą zgodnie ze statutem Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego i wydelegują do rady Wydziału Opieki przy Komisji Wojskowej swe przedstawicielki.

Dla omówienia tych punktów z zarządami poszczególnych towarzystw została wybrana specjalna komisja. Wynikiem konferencji komisji z zarządami towarzystw opieki było zgodzenie się na wymienione wyżej punkty z zastrzeżeniem, że uchwała powyższa, a tycząca się ustosunkowania się do Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego, może wejść w życie tylko po zalegalizowaniu statutu Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego. W zebraniu brały udział następujące towarzystwa: Towarzystwo Pomocy dla Ofiar Wojny, Wydział Opieki nad Legionistami-Inwalidami oraz wdowami i sierotami po poległych, Koło Pomocy dla Legionistów i ich Rodzin, Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza Polskiego i Liga Kobiet Pogotowia Wojennego.

Odmówiły zaś wzięcia udziału w pracach Komisji Wojskowej w zakresie opieki zarządy Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego „A” i Koła Wolskiego²⁶. Odmowę swą motywowały zasadniczymi względami, a przede wszystkim niewyraźnym stosunkiem Tymczasowej Rady Stanu, a tym samym i Komisji Wojskowej, do sprawy tworzenia Wojska Polskiego.

²⁶ O działalności i dylematach ideowych Ligi Kobiet szerzej: J. Dufurat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/19)*, Toruń 2001.

Wobec zawieszenia przez Tymczasową Radę Stanu posiedzeń plenarnych nie można było ukonstytuować rady, a tym więcej zorganizować Wydziału Opieki. Z tego powodu nie mogły być zalegalizowane złożone do Komisji Wojskowej statuty Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego i Towarzystwa Opieki nad Polakami-Inwalidami. Stagnacja ta odbiła się na tych organizacjach społecznych, które chciały się zająć opieką, wprowadzając w ich szeregi rozgoryczenie i apatię.

To co było zrobione w Warszawie w celu skoordynowania prac opieki, należało przerobić z prowincjonalnymi instytucjami opieki. Zostali przeto wysłani dnia 22 maja do większych ośrodków instruktorzy. Ze sprawozdań które wpłynęły, sądzić można, że prowincja przyjmuje z radością fakt skoordynowania prac opieki i będzie chętnie w tym współdziałać.

°Okres drugi°.

Dopiero w końcu lipca [1917] prace wznowiono i nastąpiła reorganizacja biur. Na miejsce pracowników cywilnych weszli wojskowi i zostały zorganizowane:

- a) sekretariat generalny,
- b) wydziały:
  - 1) studiów nad wojskowością polską,
  - 2) propagandy i prasy,
  - 3) opieki wojennej i
  - 4) przemysłu wojennego.

Prócz tego funkcjonowały dwie czasowe komisje: prawno-wojskowa oraz komisja do opracowania ustaw i programu Szkoły Rycerskiej im. Tadeusza Kościuszki.

Komisja prawno-wojskowa zorganizowana dn. 2 VII [1917] pracowała do dn. 21 VII [1917] pod przewodnictwem pułkownika [Kazimierza] Sosnkowskiego, potem majora [Artura] Ganczarskiego. Komisja opracowała:

1. a) słownik niemiecko-polski wyrażeń prawniczych, używanych w prawie karnym wojskowym formalnym i materialnym,
b) projekt „Ustawy o szczególnym uprawnieniu legionistów w polskiej służbie państwowej”.
2. Przejrzała i zatwierdziła dokonane przekłady:
  - a) niemieckiego kodeksu karnego wojskowego z dnia 24 VI 1872 roku,
  - b) ordynacji dyscyplinarnej niemieckiej,
  - c) rozporządzenia cesarskiego o wymiarze sprawiedliwości karnej w wojsku na czas wojny z dnia 28 XII 1899 roku,

^{°°} Wszystkie podkreślenia tak jak w maszynopisie.

- d) rozporządzenia cesarskiego z dnia 28 XII 1899 roku, o nadzwyczajnym wojennym postępowaniu sądowym względem cudzoziemców i sprawowaniu sądownictwa karnego i względem jeńców wojennych,
- e) ordynacji o zażaleniach,
- f) „artykułów wojennych” [z] 22 IX 1902 roku.

3. a) rozpoczęła przekład ustawy postępowania karnego wojskowego z dnia 1 XII 1898 roku.

W pracach komisji brali udział delegaci Departamentu Sprawiedliwości, oficerowie legionowi i osoby zaproszone.

Posiedzeń odbyto 29; ostatnie 22 sierpnia [1917]. Czynności swoje komisja była zmuszona przerwać, z powodu rozkazów przeniesienia Legionów na front i zaszłych w związku z tym zmian personalnych.

Komisja do opracowania ustaw i programu Szkoły Rycerskiej im. Tadeusza Kościuszki. W skład komisji weszli prof. [Wacław] Tokarz, prof. [Henryk] Mościcki, płk [Leon] Berbecki, kpt. [Marian] Kukiel, rtm. [Juliusz] Kleeborg, por. [Bronisław] Pawłowski, chor. [Marian] Dąbrowski. Prace w toku.

Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu włączyła w zakres swej działalności „Uniwersytet Żołnierski”. Instytucja ta powstała w maju [1917] przy Dowództwie Legionów Polskich i obecnie wraz ze wszystkimi agendami jest czynna przy Komisji Wojskowej, pod kierownictwem chor. M[ariana] Dąbrowskiego. W okresie sprawozdawczym „Uniwersytet Żołnierski” ogłosił konkurs na odczyt o Kościuszcze, dostarczył poszczególnym oddziałom 12 bibliotek ruchomych, zaopiekował się biblioteką przy szpitalu garnizonowym Legionów Polskich oraz szkołą przy więzieniu garnizonowym w Warszawie i kasynem Szkoły Podchorążych w Ostrowi [Mazowieckiej]; zlikwidował prace oświatowe (szkoły analfabetów), zapoczątkowane w lipcu w garnizonach Wojsk Polskich. W opracowaniu u referenta znajduje się kilka wydawnictw popularnych dla żołnierzy polskich. Por. [Kasper] Wojnar opracował i wydaje popularną broszurę o Kościuszcze.

Główną czynnością Wydziału Opieki było kontynuowanie i rozwijanie prac przeniesionego z Piotrkowa biura zapomogowego przy Departamencie Wojskowym Naczelnego Komitetu Narodowego dla rodzin legionistów.

Wydział opieki zajął się stworzeniem znośnych warunków bytu, pod względem żywnościowym i zdrowotnym, dla internowanych legionistów [w] Szczypiornie i Beniaminowie²⁷, wchodząc przez swego referenta w bliższy kontakt z Komitetem

---

²⁷ O obozach internowanych legionistów i pomocy dla nich szerzej zob.: J. Snopko, *Final epopei Legionów Polskich 1916–1918*, Białystok 2008, s. 209–267; idem, *Szczypiorno 1917 – drugie San Domingo?* „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 4, s. 41–59.

Opieki nad Jeńcami w Warszawie oraz odpowiednimi komitetami w Królestwie i Galicji. Poza tym były prowadzone przez Wydział Opieki prace przygotowawcze, czysto teoretyczne, do zorganizowania racjonalnej państwowo-polskiej opieki nad rodzinami żołnierzy, zwolnionymi i inwalidami. Referent wydziału był czynny w komisji opracowującej projekt praw przysługujących w państwie polskim tym, którzy służyli w Legionach.

Wydział Przemysłu Wojennego kontynuował badanie gałęzi przemysłu krajowego, wchodzących w rachubę przy zaspokajaniu potrzeb wojska polskiego. Jak również starał się badać warunki, na jakich byłoby możliwe otrzymanie udziału w dostawach dla wojska oraz wykonanie odnośnych zamówień. Na podstawie przeprowadzonych badań własnych oraz ankiety zainicjowanej przez Stowarzyszenie Techników w Warszawie, nawiązano stosunki z odnośnymi czynnikami wojskowymi polskimi i niemieckimi, oraz z przedsiębiorstwami przemysłowymi.

Gromadzą się wzory, modele, zawodowa biblioteka i inne materiały, mogące umożliwić w danej chwili dostosowanie krajowego przemysłu do potrzeb wojska i wytworzenie stałego stosunku wytwórcy do odbiorcy.

W okresie 1-szym, to jest od stycznia do sierpnia kancelaria Komisji Wojskowej otrzymała pism i listów 621, wysłała zaś 223. W okresie 2-gim od sierpnia kancelaria otrzymała pism i listów 154, wysłała zaś 292.

Preliminarz budżetu Komisji Wojskowej wynosi:

Wydatki zwyczajne: (pensje, lokal, wydatki kancelaryjne, różne i diety członków Rady).

Wydatki jednorazowe: (meble, maszyny do pisania, nieprzewidziane, różne subwencje).

1) Wydatki zwyczajne²⁸:

II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
3 000	9 595	11 070	11 070	10 507	8 110	9 060	= 62 412

2) Wydatki jednorazowe:

II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
2 700	9 000	9 000	9 000	-	1 325	21 500	= 52 525

²⁸ Wydatki w markach, za kolejne miesiące funkcjonowania Komisji, od lutego do sierpnia 1917 r.

A report on the activity of Interim State Council's Military Commission (January – August 1917)

Summary

The Military Commission operated from mid January to the end of August 1917 as a part of the Interim State Council, which was later taken over by the Regency Council. Until 2 July, 1917, the Commission's official (actual head) was Joseph Pilsudski. This body was to be a nucleus for the future Ministry of Military Affairs. However, due to restrictions of German occupation authorities, the Military Commission's activity was mainly focused on preparatory and conceptual works which could rather be used in the future. During the first period (until July 1917), internal works were carried out in several departments: 1) for preparatory works, 2) current and statistics-registration affairs, 3) military education, 4) military language, 5) war industry, and 6) providing care of Polish servicemen's families. Moreover, works on Polish own military judicature were commenced, a draft law on military service was prepared, a statute of voluntary recruitment was worked out, and organization of associations supporting the Polish Army was prepared.

Отчёт о деятельности Военной комиссии Временного государственного совета (январь – август 1917)

Резюме

Военная комиссия действовала с половины января по конец августа 1917 г. в рамках Временного государственного совета, позже перешла в состав Регентского совета. По 2 июля 1917 г. референтом Комиссии (фактическим руководителем) был Иосиф Пилсудский. Этот орган должен был стать зачатком будущего Министерства военных дел. Однако из-за ограничений немецких оккупационных властей деятельность Военной комиссии сосредоточивалась, главным образом, на подготовительной и концептуальной работе, которая могла быть использована пожалуй в будущем. В начальном периоде (по июль 1917 года) внутренняя работа велась в нескольких секторах: 1) подготовительной работы, 2) текущих и статистически-учётных дел, 3) военного воспитания, 4) военной лексики, 5) военной промышленности, 6) защиты семей польских военных. Была начата работа над собственным военным правосудьем, подготовлен проект закона о военной службе, разработан устав добровольной вербовки, подготовлена организация обществ, поддерживающих польскую армию.